

БОРОТЬБА ГОРЦІВ ДАГЕСТАНУ І ЧЕЧНІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ШАМІЛЯ

Шаміль М'ЯСОУТОВ,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Київської державної академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного*

Мясоутов Ш. *Боротьба горців Дагестану і Чечні за незалежність під керівництвом Шаміля. У статті висвітлено боротьбу горців Дагестану і Чечні проти Росії під керівництвом народного героя Кавказу Шаміля у першій половині XIX століття.*

Ключові слова: *Кавказька війна, мюрідський рух, імам Шаміль, Даргинська воєнна експедиція.*

Мясоутов Ш. *Борьба горцев Дагестана и Чечни против России под руководством Шамиля. В статье освещается борьба горцев Дагестана и Чечни против России под руководством народного героя Кавказа Шамиля в первой половине XIX века.*

Ключевые слова: *Кавказская война, мюридское движение, имам Шамил, Даргинская военная экспедиция.*

Myasoutov S. *Fighting Highlanders Dagestan and Chechnya for independence led by Shamil. The article highlights the fight mountaineers of Dagestan and Chechnya against Russia under the leadership of national hero Caucasus, Shamil in the first half of the nineteenth century.*

Keywords: *Caucasian war, murids movement, imam Shamil, Darhynska military expedition.*

Прагнення Росії на початку XIX століття утвердити свою владу на Північному Кавказі, насадження царської адміністрації викликали опір горців. Почалася багаторічна Кавказька війна, яка охопила гірські райони Північно-Західного Кавказу, Дагестану і Чечні.

Взаємини між Росією і феодалними можновладцями Північного Кавказу були дуже складними. Царська адміністрація укладала угоди з розрізненими осетинськими громадами про їх входження до складу Росії. На той час більшість інгушських громад визнали російське підданство. Проте влада Росії над Північним Кавказом залишалася ще номінальною. Поза адміністративно-політичним контролем царського уряду залишалися гірські райони Кавказу, що відокремлювали Росію від Закавказзя. Після приєднання Грузії подібне становище стало для Росії нетерпимим.

Завершення наполеонівських воєн і підписання Бухарестського і Гюлистанського мирних договорів дали можливість Росії активізувати загарбницьку політику на Північному Кавказі.

Головнокомандуючий російською Кавказькою армією генерал А. П. Ермолов почав здійснювати планомірне просування вглиб Чечні і Дагестану шляхом прорубки просік і будівництва укріплених пунктів. У 1817-1819 роках були побудовані фортеці Грізна і Раптова, що дало можливість контролювати родючу долину річки Сунжі. Це викликало протест дагестанських феодалів, які в 1819-1821 роках намагалися відкинути росіян від Сунженської долини. У цій боротьбі вони зазнали поразки. У 20-і роки був проведений ряд каральних експедицій проти неслухняних адигів. Про жорстокість царського командування неодноразово писав російський революційний демократ Н. А. Добролюбов. Також Л. Н. Толстой у своїй повісті «Хаджі-Мурат» з приголомшливою силою показав, як за наказом Миколи І солдати палили хліб, сіно і саклі горців.

Наступ Росії на гірські райони Північного Кавказу, зведення на землях горців фортець, мобілізації населення на будівництво доріг, обтяжливі податки і повинності, свавілля чиновників викликали невдоволення народу. Поряд з цим мав місце і соціальний протест народів Північного Кавказу проти посилення тиску з боку феодалів.

В кінці 20-х років серед мусульманських народів Північного Кавказу отримав широке розповсюдження мюридизм. Мюриди проповідували духовне вдосконалення на основі мусульманської релігії, безумовне сліпе підпорядкування своїм вождям і наставникам. Для них були характерними релігійний фанатизм і проголошення газавату – священної війни проти невірних. У мюридському русі під релігійною оболонкою крився політичний і соціальний протест. Очолювало цей рух мусульманське духовенство. Русійськими силами руху були також частина місцевих феодалів і головним чином верхівка гірських «вільних товариств» – узденів. Народні маси підтримували і антифеодалну, і антиколоніальну тенденцію в цьому русі. Таким чином, у русі злилися дві лінії – з одного боку, визвольна боротьба горського селянства, з іншого – прагнення узденів і мусульманського духовенства захопити владу.

Рух мюридизму не поширювався на весь Північний Кавказ. Частина осетин, кабардинці й інші народи не підтримували його. В основному воно набуло поширення в Чечні і Гірському Дагестані. Першим імамом (керівником руху) став Газі-Магомед, що висунув ідею об'єднання на основі ісламу народів Чечні і Дагестану. Зібрані ним війська напали на Сунженську укріплену лінію, намагалися заволодіти фортецею Раптовою. Одночасно Газі-Магомед вів активну боротьбу проти непокірних йому місцевих феодалів, зокрема проти аварських ханів.

У 1831 році Газі-Магомед захопив Кизляр. У відповідь царський уряд наступного 1832 року здійснив каральну експедицію в

Чечню. Газі-Магомед був оточений і загинув у бою.

Другим імамом Дагестану, який очолив боротьбу горців, став Гамзат-Бек. У 1832 році він завершив розгром аварських ханів і продовжував насаджувати серед горців вчення мюридизму. Однак знищення аварських ханів коштувало Гамзеку-Беку життя. У 1834 році він став жертвою кровної помсти.

У вересні 1834 року імамом був проголошений Шаміля (1799-1871), якому вдалося створити досить міцну теократичну державу – імамат. Шаміль виявив незвичайні організаторські здібності.

Ставши імамом, Шаміль негайно наказав відрубати голови тим, хто за наказом Гамзат-Бека вбивав аварських ханів. Одночасно, він наказав стратити і тих аварців, які вбили Гамзат-Бека. Адже тоді й сам Шаміль мало не загинув. Цікава подробиця цих подій: коли з настанням ночі, між аварцями і мюридами Гамзат-Бека почалася різанина, то один аварський бек крикнув: «Зарубайте Шаміля! Він у білій чалмі». Тоді Шаміль зняв з себе білу чалму і надів її на іншого мюрида, а його чорну папаху надів на себе, чим запобіг своїй загибелі, отримавши лише легку рану, а аварець, який був в білій чалмі Шаміля, був порубаний на шматки.

Шаміль, насамперед, зробив спробу зберегти за собою Аварію. Але в 1835 році в Аварію були введені царські війська, які зайняли низку важливих пунктів. Аварія була в основному втрачена для повсталих. У 1836-1837 роках Шаміль намагався знову заволодіти Аварією, але безуспішно. Кілька російських експедицій ще більш послабили сили Шаміля. Необхідно було перш за все зібратися з силами і укріпитися в недоступних для царських військ місцях, створити укріплену базу для майбутніх дій. Тому Шаміль тимчасово відмовився від активних військових дій і розгорнув широку агітаційну діяльність серед горців.

Мюриди Шаміля їздили аулами Дагестану і Чечні, проникаючи навіть у райони,

Шаміль в поході

зайняті царськими військами, поширювали там відозви Шаміля. На відміну від своїх попередників, Шаміль розумів, що боротьба з царизмом може бути успішною лише за умови рішучої боротьби з її союзниками в середовищі горців в особі феодальної і експлуататорської верхівки. Тому, пропагуючи вчення про газават, війни з «невірними», Шаміль підкреслював, що «невірними» є не тільки царизм і його військо, але і мусульмани, які допомагають царизму і зраджують інтереси народу. Шаміль закликав не тільки до боротьби з завойовниками, але і до боротьби проти феодальних власників ханів, беків, шамхалів і їх прибічників, які допомагали царату. Шаміль вважав ворогами мюридизму різних дагестанських власників, яких царський уряд підкуповував і які опиралися розповсюдженню мюридизму і боролися проти Шаміля.

Закликаючи до встановлення рівності серед горців та до рішучої боротьби проти гнобителів, Шаміль проповідував необхід-

Имам Шаміль

ність загального озброєння. Ці заклики не залишилися без наслідків. Все нові і нові сили підтримували Шаміля.

Військові дарування Шаміля, що виявилися вже на самому початку його діяльності як вождя горців, не могли заперечувати навіть його вороги. Головна заслуга Шаміля як полководця полягала в тому, що він зумів максимально використовувати партизанську тактику, пристосовану до умов бойових дій в горах і до особливостей свого війська, яке вигідно відрізнялося від регулярної царської армії. Сутність цієї тактики полягала в тому, щоб затримати наступ царських військ, вимотати їх у безперервних сутичках, несподіваних нападах та примусити до відступу, під час якого горці довершували розгром супротивника.

Про талант Шаміля як полководця говорить факт вибору місця для своєї основної бази. Поблизу річки Сулак він побудував своє знамените укріплення Ахульго, що

було з трьох боків оточене неприступними прірвами. Тут за допомогою простих пристосувань були створені гігантські споруди, в скелястих горах влаштовані великі печери, сполучені критими ходами. Підступи до укріплення були перегороджені всілякими штучними перешкодами.

Вже в цей час у Шаміля були у підпорядкуванні російські і польські солдати і навіть кілька офіцерів царської армії, які перейшли на його бік і активно допомагали йому будувати укріплення, навчали горців артилерійській справі. Серед цих солдатів були учасники повстання декабристів. Після придушення повстання у Польщі в 1831 році до горців приєдналися поляки, які втікали від переслідувань царського уряду. Дезертирство до Шаміля з царської армії було постійним явищем і навіть в найважчі для горців часи не припинялося. Широко застосовувані з боку царського командування розстріли і шибениці не давали ефекту, на який розраховували.

Закріпившись в Ахульго, Шаміль використовував своє зручне розташування для раптових набігів, з'являючись там, де його менш за все чекали, і де він міг розраховувати на підтримку місцевого населення. Він тримав у постійній напрузі царське військо і завдавав їм значних поразок.

Російські війська віддали ініціативу Шамілю, який негайно цим скористався і завдав низку відчутних ударів, які коштували російській армії величезних людських втрат. Як справедливо писав В. В. Дегоев, «замість того, щоб завершити «славну справу», як іменував утихомиренья горців Микола I, російські генерали своїми помилками вимостили Шамілю дорогу до нових, небувалих висот і могутності». Кавказька війна, підкріпившись в Чечні «горючим матеріалом», зайнялася небачено яскравим полум'ям. Незабаром вона перекинулася на гірський Дагестан.

Навесні 1839 року царський уряд спорядив дві великі військові експедиції під командуванням генерала Граббе з метою

приборкати Нагірний Дагестан і ввіймати Шаміля.

План Шаміля полягав у тому, щоб вмотати війська генерала Граббе і залучити сили з Чечні. Цей план не був відомий царському командуванню, завдяки чому частина їх завдання виявилася невиконаною. Дізнавшись про вихід загону Граббе, Шаміль виступив йому назустріч і зайняв вигідну позицію в аулі Аргуни.

Незважаючи на великі втрати, які мали горці від артилерійського вогню противника, царські війська оволоділи аулом лише після тривалого запеклого бою. Навіть офіційні історики змушені були віддати належне горцям. Після того, як аули Аргуни і Чиркат, які були підступами до Ахульго, були взяті царськими військами ціною великих втрат з обох сторін, загін Граббе підступив до Ахульго.

Не наважуючись штурмувати Ахульго, позиції якого були завдяки таланту Шаміля добре укріплені, Граббе приступив до облоги. Число захисників Ахульго було трохи більшим за 1000 чоловік, але воно складалося з людей вибраних, що вирішили краще померти, ніж здатися. Почалася облога, що тривала близько 3-х місяців. Неодноразово царські війська намагалися взяти штурмом укріплення, але кожен раз змушені були відступити з великими втратами.

На початку серпня становище Шаміля стало критичним, продовольство і бойові припаси закінчувалися, серед обложених з'явилася віспа. З кожним днем ряди горців танули. Мюриди вмовляли Шаміля погодитися на переговори, які пропонував Граббе, вказуючи йому на неможливість подальшого опору. З великим небажанням зважився Ша-

міль на цей крок. Тільки думка про те, що він може цим шляхом зберегти життя жінкам, дітям і залишкам мюридів, змусили Шаміля погодитися на переговори.

Горці викинули білий прапор. Граббе обіцяв зняти облогу і піти, якщо Шаміль розпустить своє військо, але вимагав у заручники старшого сина Шаміля. Шаміль розпустив частину захисників Ахульго, як це було узгоджено. Важко було Шамілю розлучитися з улюбленим сином, але він приніс цю жертву. Восьмирічний Джемал-ад-Дін був відправлений до Граббе та відвезений до Петербургу, де був поміщений у військову школу. Тільки у 1854 році Шаміль обміняв його на полонених, але в 1858 році він помер від туберкульозу, на який захворів у Росії.

Однак Граббе і не думав знімати облогу, затакуючи переговори і вимагаючи, щоб Шаміль особисто прийшов до генерала Головіна, який виконував у той час обов'язки головнокомандувача російських військ на Кавказі. Розуміючи, що йому готують пастку, Шаміль відмовився виконувати такі вимоги.

Побоювання Шаміля були не безпідставні, тому що існував припис, в якому говорилося: «Близько трьох років Шаміль

Епоха Імама Шаміля. Ілюстрація із зібрань Ставропольського державного об'єднаного краєзнавчого музею ім. Г. Н. Прозрітєлева і Г. К. Праві

підступними своїми діями збуджує хвилювання між племенами дагестанськими і чеченськими, вселяючи в них ворожнечу проти покірних нам одностайців їх... Зло, яке заподіює ця шкідлива людина, виправдовує будь-яку міру, яка з успіхом може бути використана для знищення його. З відданих нам горців, без сумніву, знайдуться люди, які за хорошу грошову нагороду візьмуться доставити голову порушника. Доручаю Вам (полковнику Пулло) випробувати цю міру, таємно запропонувати вбити Шаміля..., обіцяючи нагороду до 1000 червінців, які в разі вдалого виконання будуть вислані Вам».

Цей документ свідчить, що Граббе запрошував Шаміля до того самого Головіна, який оцінив імама в 1000 червінців. Шаміль, вочевидь, не знав про існування цього документа, але чуття не підвело його. Підозрюючи зраду, Шаміль відмовлявся від відвідування Головіна.

Бачачи, що Шаміля не вдасться обдурити, і, дізнавшись через лазутчиків, що ряд важливих укріплень Ахульго зруйновані, генерал Граббе відновив військові дії.

22 серпня 1839 року Граббе пішов на загальний штурм Ахульго, і, незважаючи на

величезні втрати, царським військам вдалося оволодіти найважливішими укріпленнями.

Коли подальший опір став неможливим, Шаміль з родиною та жменькою уцілілих мюридів перебрався в недоступну печеру, куди не могли проникнути не тільки солдати, але навіть кулі.

В осаджених не залишалося харчів та води. Болісно тягнулися години і дні, не приносячи ніякого полегшення. На третій день перебування в печері померла важко поранена в голову дружина Шаміля Джаварат. Але могутня воля Шаміля і його неприборкана жага до життя і боротьби не були зламані. Шаміль вирішив зробити відчайдушну спробу пробратися крізь кільце ворогів або загинути, б'ючись до останнього подиху. Це рішення було одностайно ухвалене його побратимами. Полонені не сподівалися залишитися живими, але воліли краще померти від куль, ніж від голодної смерті.

Перш ніж вийти з печери, Шаміль оголосив вимогу боротися до останньої можливості, в жодному разі не здаватися в полон; тяжко поранених і виснажених кидати в річку або прірву, щоб вони не дісталися ворогові.

Прив'язавши до спини свого сина Газі-

Мухамеда, Шаміль, насилу зберігаючи рівновагу, перейшов по деревині через прірву. Успішно повторивши цей «трюк», за ним попрямували інші.

Намагаючись нічим не порушити тишу, Шаміль з оголеною шашкою в руці і рушницею за плечима пішов вперед серед численних постів. При виході з ущелини сталася сутичка з одним із секретів, в якій загинуло кілька воїнів Шаміля. Під час прориву ворожого ланцюга один солдат поранив багнетом в коліно сина Ша-

Напад горян Шаміля. Ілюстрація із зібрань Ставропольського державного об'єднаного краєзнавчого музею ім. Г. Н. Прозітелєва і Г. К. Праві

міля Газі-Мухамеда. «Кидай мене в річку, кидай швидше, – прохав хлопчик мюрида, який ніс його. – Хіба ти не чув наказів батька?» Старша сестра Шаміля, будучи не в змозі йти від виснаження, виконуючи наказ брата, закутала обличчя хусткою і кинулася в річку.

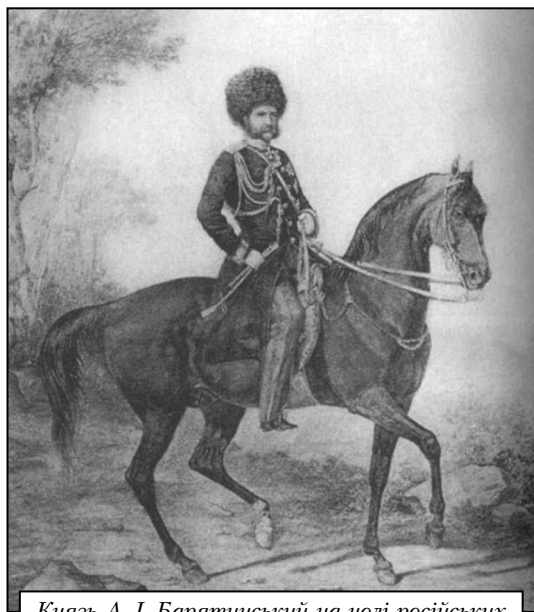
Цілий день йшли втікачі, знемагаючи від голоду і втоми. Їм вдалося втекти від переслідування військ. Залишивши позаду переслідувачів, Шаміль вирішив відправитися в Чечню, де він міг розраховувати на безпеку, і куди чеченці давно просили прийти свого імама.

Поразка при Ахульго не могла зламати Шаміля. Ледь оговтавшись від ран, цей мужній борець, що без страху дивився в обличчя смерті і не раз її перемагав, знову стає на чолі свого народу. Після того, як Шаміль вийшов з Ахульго, для нього почалася нова епоха. У найближчий час число послідовників його вчення швидко зростає, удача йому всюди сприяла, вчення і газават перемагали.

Однак після розгрому Ахульго російське керівництво вважало, що з горцями і волоцюгою, як стали називати Шаміля, покінчено. Але це було лише оманливе затишся, і скоро справи почали йти по-іншому.

Вважаючи Чечню і Дагестан остаточно умиrotвореними, царське командування почало обеззброєння горців і введення в підкорених областях колоніального режиму. Насамперед, командування стало роззброювати найстрашнішого свого супротивника – чеченських селян. Чеченськими аулами ширилися чутки про те, що селяни будуть кріпаками.

Введення нового порядку супроводжувалося насильством і жорстокістю. По всій країні почалися спочатку окремі, не пов'язані між собою, стихійні спалахи протесту, які швидко переросли в загальне повстання, і за короткий час охопило всю Чечню, перекинулось у Дагестан. Ряди повсталих збільшувалися з кожним днем. Збільшувалися і

Князь А. І. Барятинський на чолі російських військ на Кавказі

прохання чеченців до Шаміля, щоб він знову очолив боротьбу.

Шаміль обрав своєю резиденцією аул Дарго, який перебував серед заповідних лісів Ічкерії. Важко було знайти більш вдале місце для створення військової бази, так як обрана Шамілем позиція завдяки близькості до Нагорного Дагестану забезпечувала можливість керувати рухом у Чечні та Дагестані і успішно здійснювати операції проти Сунженської і Терекської військових ліній. Чечня була не тільки важливою військово-стратегічною базою, але і житницею, яка забезпечувала хлібом Нагорний Дагестан і навіть частину Західного Кавказу.

Поширення повстання вже у 1840 році призвело царизм до втрати всіх завоювань у Чечні. Успіхи Шаміля все більш турбували царське командування. У липні 1840 року проти Шаміля виступила експедиція генерала Галафеева. У кровопролитній битві біля річки Валерик загін Галафеева був розбитий горцями.

У травні 1842 року царське командування вирішило завдати вирішального удару по повстанцях. Величезний загін під

керівництвом генерала Граббе з великою кількістю артилерії і обозом вирушив в Ічкерію.

Добре організована розвідка давала можливість Шамілю стежити за кожним кроком загону Граббе. Прекрасно знаючи місцевість, Шаміль вміло використовував перевагу своїх легких, не обмежених валками, загонів, роблячи напади в ту хвилину, коли його найменше чекали. Штучні завали та інші перешкоди ще більш затрудняли рух величезного загону. Протягом двох діб війська не мали можливості дістати води. За три дні загін Граббе насилу пройшов 25 кілометрів.

На четвертий день походу Граббе переконався, що подальше просування неможливе, і почав відступ, який перетворився у панічну втечу, під час якої горці завдали величезної шкоди військам, захопили обоз і частину артилерії. Всього, за офіційними даними, царські війська за шість днів експедиції втратили убитими і пораненими двох генералів, 66 офіцерів і дві тисячі солдат.

1843 рік ознаменувався новими блискучими успіхами Шаміля, в результаті яких він остаточно затвердився в Дагестані і зайняв Аварію. Розпочавши підготовку ще у січні, Шаміль приурочив початок воєнних дій до моменту закінчення польових робіт, коли горці, зібравши урожай, могли взяти участь у походах.

У Нагірному Дагестані царизм зберігав за собою 11 укріплених пунктів, в якому було зосереджено 17 батальйонів. Укріплення ці були розкидані на величезному просторі і не мали між собою ніякого зв'язку. Розгублене царське командування не вжило жодних заходів, щоб сконцентрувати ці розкидані сили, чим з великим успіхом скористався Шаміль.

У серпні 1843 року він приступив до здійснення своїх військових планів. Розпустивши помилкові чутки про те, що він готує похід на Кизляр, Шаміль відвернув увагу командування і, зробивши надзвичай-

но швидко добовий перехід в 70 верст, з'явився перед Унцукулем, де його зовсім не чекали.

Без труднощів опанувавши унцукульским фортом і знищивши його укріплення, Шаміль у наступні 12 днів бере ще шість фортець, незважаючи на запеклий героїчний опір. Підкорення цих укріплень надало Шамілю величезні запаси озброєння і продовольства та вирішило долю Аварії, жителі якої поспішно переходили до Шаміля.

Тільки Хунзах, відрізаний і оточений військами Шаміля, залишався ще в руках генерала Клугенау, який був замкнений в укріпленні з чотирма батальйонами.

Тимчасово залишивши Хунзах, Шаміль 8 листопада взяв добре укріплений Гергібиль, а потім з'явився під Темір-Хан-Шураю і оточив укріплення Низове.

Сполучення з Закавказзям через Дагестан було перервано. У руках царських військ залишилося в Дагестані лише одне укріплення – Темір-Хан-Шура. Шаміль оволодів величезними запасами спорядження і продовольства.

Царські війська, за офіційними даними, втратили 12 укріплень, зруйнованих Шамілем, 35 гармат, 92 офіцерів і 2528 солдатів.

Вісті про перемоги Шаміля швидко поширювалися в горах і викликали підйом селянського руху. 12 листопада, тобто через чотири дні після взяття Гергібеля, відбувається збройне повстання селян Тарковського і Мехтулинського ханства проти своїх феодалів. Правителі цих ханств в паніці повтікали.

Більшість дагестанських феодалів поспішали перейти до переможця і запевняли його у своїй відданості. Успіхи мюридизму під керівництвом Шаміля були непередбачувані, всі завоювання у Чечні та Дагестані Росією були втрачені. Шаміль, як і раніше, був невловимий. Його різнобічна кипуча діяльність зводила нанівець результати багаторічних зусиль, спрямованих на завоювання Кавказу, в яких військові спостерігачі знаходили все більше схожості з Іспанією

в часи боротьби з Наполеоном.

Під враженням від невдач останніх років Микола I вирішив, що далі так тривати не може, і що необхідно покінчити з «лиходієм» якомога швидше. Військове міністерство за наказом Миколи I склало розгорнутий план для нанесення рішучого удару по військах Шаміля в Чечні. У кінці 1844 року план був підготовлений в Петербурзі з такими цілями: розбити банди Шаміля, проникнути в центр його володінь і затвердитися там.

Для реалізації цього плану імператор призначив намісником і командувачем Кавказьким корпусом графа Воронцова. Деякі кавказькі воєначальники виступали проти походу, запланованого в Петербурзі, але Воронцов не міг ослуhatися наказу царя. Експедиція почалася на початку червня 1845 року походом проти Шаміля на аул Дарго.

Даргинська експедиція було невдалою, але виявилася поворотним пунктом в історії Кавказької війни. Її провал змусив російське командування переглянути тактику ведення операції і припинити походи вглиб території імамату, оскільки стало зрозумілим, що каральні експедиції проти горців завжди супроводжуються значними людськими та матеріальними втратами і майже ніколи не приносять очікуваного результату. Було вирішено тепер просуватися в гори повільно, міцно закріплюватися в зайнятих пунктах з допомогою старої ермоловської системи вирубування лісів, що відкривало військам доступ до аулів, поступового витіснення зі зручних місць, позбавлення їх можливості займатися хліборобством і скотарством. Це повинно було проходити одночасно з будівництвом нових укріплень

*Полонений Шаміль перед князем А. І. Барятинським в Гунібі.
Худ. Т. Горшельт. 1863*

для міцного затвердження на підкореній місцевості. Вважається, що саме такі заходи генерала Барятинського підготували остаточний розгром Шаміля.

У цей період Барятинському вдалося сформувати потужний військовий кулак, який протистояв загонам імама Шаміля. Це підтверджують дані про чисельність армії, наведені у звіті головнокомандувача за 1856-1859 роки. На початку кампанії, у жовтні 1856 року, за списками, в російській армії числилося 209906 чоловік в регулярних частинах і 84612 чоловік в іррегулярних, всього – 292500 осіб.

1858 року за особистим наказом імператора на Кавказ було відправлено лише 17 тисяч одиниць нарізної зброї. До 1 січня 1860 року Кавказька армія отримала ще 67241 ударну гладкоствольну, 49910 нарізних піхотних і 10912 драгунських рушниць. Всього в угруповання російських військ було доставлено понад 120 тисяч одиниць стрілецької зброї.

Кавказькій армії протистояло військо Шаміля, що налічувало близько 30 тисяч горців. Чисельність тимчасового ополчення могла доходити до 50 тисяч людей. Така чисельна перевага російських військ робила подальший спротив безнадійним, що зму-

сило Шаміля здатися в полон в районі Гуніб-Дага, ставши на довгі роки почесним полоненим.

Талановитий вождь волелюбних горців пережив загибель справи, за яку боровся. Страсна його мрія про вільний Кавказ не була здійснена. З глибоким сумом в серці доживав Шаміль свої останні роки в засланні і помер далеко від своєї закривавленої батьківщини. Але пам'ять про Шаміля жива досі. Звільнені народи Кавказу з любов'ю

та повагою згадують про свого героя, ім'я якого оточено численними легендами.

Не забутий Шаміль і в Україні. В Києві, на Печерську, на будинку №4 Кріпосного провулка, прикріплена меморіальна дошка, яка нагадує, що тут був будинок де в 1868-1869 роках жив один із засновників дружби українського і дагестанського народів, національний герой Дагестану – Шаміль.

ДЖЕРЕЛА

1. История СССР. XIX – начало XX века. М., «Высшая школа», 1981.
2. Муханов В. М. Покоритель Кавказа Князь А. И. Барятинский. М., 2007.
3. Мясоутов Ш. К. Військо Імама Шаміля. Военна історія №3.2008.
4. Мясоутов Ш. К. Имам Шамиль. Исторический очерк. К., 2011.
5. Шишов А. Двуглавый орел над Кавказом 1804-2008. М., 2009.
6. Павлов И. М. Откровения Имама Шамиля, Махачкала, 2000.
7. Ермолов А. П. 1777-1861 гг. «Русская Старина». Том XVII.1876.
8. Ермолов А. П. Воспоминания. «Русская Старина». Том VI.1872.